

Андрій Стародуб

**Митрополит Георгій (Ярошевський)
як ініціатор започаткування вищої православної
богословської освіти в Польщі**

Історія осередку Студіум православного богослов'я Варшавського університету (*Studium Teologii Prawosławnej*), що діяв у 1925–1939 рр., доволі детально досліджена¹. Протягом усього періоду свого існування осередок публікував повідомлення про роботу², а решту деталей, які не потрапляли до офіційних звітів, можна знайти у документації архівів Варшавської Православної митрополії³ та Міністерства ісповідань і народної освіти⁴. Натомість «білою плямою» залишається передісторія створення Студіум, зокрема внесок окремих церковних ієрархів у цю справу. Цей відтинок часу неспівмірно гірше задокументовано, однак навіть тих крихт

Висловлюю вдячність анонівному рецензентові за критичні зауваження, які посприяли доопрацюванню цієї статті.

¹ Lenczewski M., ks. *Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego* // *Rocznik Teologiczny (ChAT)*. Warszawa, 1974. Zesz. 1–2. S. 53–126; Його ж. *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1927–1939*. Warszawa, 1992. 96 s.; Портнов А. *Студіум православного богослов'я Варшавського університету (1925–1939)* // Український археографічний щорічник. Вип. 10/11. К., 2006. С. 386–397. Його ж. *Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939)*. Харків, 2008. С. 107–154.

² Студіум у 1926–1928 та 1931–1937 рр. видавав щорічник «ELPIS», де, серед іншого, публікувалися ці звіти. Огляд видання див.: Paprocki H., ks. *Bibliografia czasopisma teologicznego «Elpis» (1926–1937)* // *Elpis. Czasopismo teologiczne katedry prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku*. R. I (XII), zesz. 1 (14). Białystok, 1999. S. 27–44.

³ Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej [далі – АWMР].

⁴ Archiwum Akt Nowych. Zespół «Ministerstwo wyznań religijnych i oświacenia publicznego» [далі – ААН МWRiOP].

інформації, що збереглася, вистачає для того, аби стверджувати, що головним промотором ідеї започаткування вищої православної богословської освіти в Другій Речі Посполитій був митрополит Варшавський і всієї Православної церкви Польщі Георгій (Ярошевський) (1872–1923).

На момент відкриття Студіум це було очевидним для всіх. Зрештою, навіть день урочистої інавгурації факультету⁵ обрали не випадково — 8 лютого 1925 р., на другі роковини від дня трагічної смерті владики Георгія. У друкованому органі митрополії «Воскресное чтение» підкреслювалося:

Сколько любви и усердия приложил почивший Владыка к вопросу об открытии при Университете Православного богословского факультета, и в день второй годовщины его мученической кончины назначено уже торжество открытия этого факультета. Он сам думал быть профессором на этом факультете — ныне его преемник осуществил его желание, чтобы митрополит Всея Польши был в самых близких отношениях к рассаднику высшего богословского ведения, принял на себя обязанности Куратора этого факультета и профессора пастырского богословия⁶.

Утім, не лише вибір дати відкриття Студіум, а й декілька інших жестів наступника Ярошевського на митрополії, Діонісія (Валединського), мали засвідчити, що поява нового навчального закладу є реалізацією заповітної мрії попередника. В день інавгурації Діонісій поклав вінок у формі хреста на могилу Ярошевського з написом «Від першого професора та куратора православного богословського відділення у Варшавському університеті»⁷, а 12 лютого 1925 р. Синод Православної церкви в Польщі ухвалив, що в кабінеті декана Студіум мусить висіти портрет митрополита Георгія.

⁵ Статут Студіум було затверджено лише більш ніж через рік після урочисто-го відкриття — 10 липня 1926 р. (AAN MWRiOP. Sygn.1074. K. 84).

⁶ Блаженной памяти Высокопреосвященного митрополита Георгия (1923–8-II-1925) // Воскресное чтение. 1925, № 6. С. 2.

⁷ Хроника // Воскресное чтение. 1925, № 9. С. 134; Lenczewski M. *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim*. S. 17. Перебіг урочистостей описано у виданій Варшавською синодальною друкарнею брошури (*Uroczystość otwarcia Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 8 lutego 1925 r.* Warszawa, 1925), з якою мені, на жаль, не вдалося ознайомитися.

Однак з плином часу про роль Ярошевського почали «забувати». У панегіриках на честь митрополита Діонісія з нагоди 10-ї річниці його перебування на Варшавській кафедрі лише побіжно згадувалося, що «мысль об образовании факультета была ещё у митрополита Георгия»⁸, натомість про Валединського написано, що він, як відомий богослов і адміністратор, ще 1908 р. міг обійняти пост ректора Київської Духовної академії, «и только необходимость пристроить Феодосия Олтаржевского»⁹ воспрепятствовала митрополиту Флавиану¹⁰ настоять на своей кандидатуре»¹¹.

«Незручність» згадок про владику Георгія зумовлювалася очевидною скромністю здобутків на богословській ниві та в церковно-освітній справі його наступника. Діонісій (Валединський) закінчив 1900 р. Казанську Духовну академію, а 1901 р. захистив магістерську дисертацію «Идеалы православно-русского инородческого миссионерства»¹². Відтоді й аж до 1925 р. він ніколи не викладав у вищих духовних навчальних закладах та не публікував богословських праць¹³. Що ж до Ярошевського, випускника Київської Духовної академії, то він 1897 р. захистив магістерську роботу, присвячену Соборному посланню апостола Якова¹⁴. За свід-

⁸ «Его Блаженству, Блаженнейшему Дионисию, митрополиту Варшавскому и Волынскому и всея Польши в день его юбилеев: 20-летнего епископства и 10-летнего митрополитства» // Кикинец Р. *Организация православного духовного образования в Польше*. Варшава, 1933. С. 58–60.

⁹ Феодосій (Олтаржевський) – єпископ, ректор КДА в 1908–1910 роках.

¹⁰ Флавіан (Городецький) – митрополит Київський у 1903–1915 роках.

¹¹ Алексей, архиепископ. *Кистории Православной церкви в Польше за десятилетие пребывания во главе её Блаженнейшего митрополита Дионисия (1923–1933)*. Варшава, 1937. С. 29.

¹² Дионисий, иеромонах. *Идеалы православно-русского инородческого миссионерства*. Казань, 1901.

¹³ Найбільш значущими публікаціями Діонісія у цей період були путівники для православних прочан в Італії. Див.: Дионисий (Валединский), архимандрит. *Святыня Барграда*. Холм, 1912; Його ж. *Спутник русского православного богомольца в Риме. Описание Рима, священных мест и находящихся в них вселенских святынь*. Холм, 1912.

¹⁴ Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського [далі – ІР НБУВ]. Ф. 304. Дис. 1524: Георгий (Ярошевский). *Соборное послание Св. Апостола Иакова: Опыт исагогико-экзегетического исследования* (Магистерская диссертация). Киев, 1901.

ченням єпископа Александра (Іноземцева), він також фактично завершив докторську працю про Перше соборне послання апостола Петра, проте «написанная диссертация осталась со всем имуществом в г. Калуге и, вероятно, погибла»¹⁵.

У 1907 р. Ярошевський, на той час уже єпископ, міг претендувати на пост ректора Київської Духовної академії — принаймні так стверджує його біограф¹⁶. Варто зауважити, що офіційними кандидатами на цю посаду ані Валединський, ані Ярошевський не були: на голосування Ради Академії 19 грудня 1907 р. вносилися лише одна кандидатура — преосвященного Феодосія (Олтаржевського)¹⁷. Однак у 1910–1913 рр. єпископ Георгій уже очолював Санкт-Петербурзьку Духовну академію, тоді як вершиною адміністративної кар'єри архимандрита Діонісія (з 1913 р. єпископа) на ниві духовної освіти було ректорство в Холмській Духовній семінарії. Врешті, Ярошевський, на відміну від Діонісія, активно публікувався. Упродовж 1901–1915 рр. опубліковано декілька його статей та брошур¹⁸, тематика яких засвідчує, що коло наукових зацікавлень Георгія вийшло за межі первісної богословської спеціалізації (екзегетики).

Отож видається цілком природним, що саме митрополит Георгій розпочав роботу зі створення осередку підготовки православних богословів, адже тільки він серед православних архиєреїв Польщі мав відповідний досвід та підтримував контакти з провідними богословами. Можна стверджувати, що протягом червня 1922 — початку лютого 1923 рр. він ініціював спробу запросити до Варшави кількох осіб, які мали би стати «кістяком» професор-

¹⁵ Александр, епископ. *Высокопреосвященный Георгий (Ярошевский), митрополит Варшавский и всей Православной церкви в Польше (биографический очерк)* // Вестник Православной митрополии в Польше. 1923, № 7–8. С. 9.

¹⁶ Там само. С. 10.

¹⁷ *Извлечения из журналов Совета Киевской Духовной академии за 1907–1908 учебный год*. К., 1909. С. 221–222.

¹⁸ Георгий (Ярошевский), архимандрит. *Стигматизация (Богословско-психологический очерк)*. Харьков, 1905; Його ж. *Избрание епископов в древней Церкви*. Харьков, 1906; Його ж. *Теория проф. А. П. Лебедева о братиях Господних*. Харьков, 1907; Його ж. *Демонические болезни (Богословско-психологический очерк)*. Калуга, 1914; Його ж. *Глоссолалия (1 Кор. 14, 1–40): Богословско-психологический очерк*. Калуга, 1915.

ської корпорації майбутнього богословського факультету. Зберігся один з таких листів, від 15 серпня 1922 р., до ректора Київської Православної Богословської академії [далі – КПБА] Василя (Богдашевського)¹⁹, у якому митрополит Георгій писав:

Ваше Преосвященство, Милостивый и Многоуважаемый Владыко! Священник Григорий Олейник, бывший настоятель Турковицкого прихода в Холмшине, служивший в последнее время священником в Киевской епархии, по возвращению на родину – в Холмщину, будучи у меня, заявил мне, что Ваше Преосвященство поручили ему просить меня о предоставлении Вам соответствующего места в пределах Польши. Зная Вас как своего профессора, на кафедре которого я получил магистерскую степень, и почитая Вас как учёного, я с удовольствием готов исполнить Ваше желание – тем более, что знаю, как тяжело теперь живётся на Украине, где к различным бедам прибавилось ещё несчастье церковной смуты. Здесь Вы могли бы встать во главе проектируемого богословского православного факультета или получить епархию²⁰.

Далі владика Георгій повідомляв, що «ваш бывший инспектор, архимандрит Тихон, выразил желание служить в Польше, но пока пребывает ещё в Берлине»²¹, а також просив написати:

...не родились ли Вы в той части Волыни, которая отошла к Польше, и если родились в Польской Волыни, то где, когда и как называются родители (отец и мать). Если бы Вы принадлежали по рождению

¹⁹ Василий (Богдашевский) Дмитро Іванович, 1861–1933) – богослов та церковний діяч. Єпископ (з 1914 р.). Ректор КДА (1914–1919), ректор КПБА (1920–1923). Про діяльність Богдашевського у 1920-х роках див.: Петрушко В. *Священноисповедник Василий (Богдашевский), архиепископ Каневский, и Киевская Духовная академия в годы послереволюционной смуты на Украине* (http://pravoslavnye.org.ua/index.php?action=fullinfo&r_type=&id=5826).

²⁰ ІР НБУВ. Ф. 191, оп. 1, спр. 551. Арк. 1–2.

²¹ Тихон (Ляшенко Тимофій Іванович, 1875–1945) – богослов та церковний діяч. 2 липня 1922 р. Ярошевський клопотався перед Міністерством ісповідань та народної освіти про дозвіл на приїзд до Польщі «архімандрита Тихона, 47 років, колишнього професора та інспектора духовної академії в Києві» (AAN MWRiOP. Sygn. 960. К. 83–84). Ляшенко був кандидатом на кафедру єпископа Гродненського та мав бути задіяний в організаційній роботі зі створення богословського факультету.

к Польской Волини, то легче было бы исплопотать Вам проезд в Польшу²².

Лист було передано Богдашевському через польського дипломата, професора Віктора Клінгера. За посередництва Клінгера митрополит пропонував надіслати й відповідь, бо той «пользуется личной неприкосновенностью и неприкосновенностью запечатанной корреспонденции». Збереглася чернетка відповіді єпископа Василя, в якій той пояснює причини, що змушують його відмовитися від пропозиції:

Сердечно благодарю Вас за Вашу заботливость о мне в такое тяжёлое время. Все мы теперь страдаем, но милость Божия нас не оставляет и, уповаем, не оставит и в будущее время. Передвигаться мне куда-нибудь, думаю, не стоит (мой разговор с отцом Олейником имел чисто случайный характер), ибо я всеми своими силами сросся с Академией и Киево-Братским монастырём и желал бы здесь сложить свои кости. В письме Вашем есть также намёки, что и у Вас не сладко живётся и приходится держать слишком большую корректность там, где это может быть вредно для дела Православной церкви²³. Молю Господа, чтобы он укрепил меня и я мог сказать: «Мне бо еже жити Христос, а ежи умрети приобретение» [Фил. 1:2. — А. С.] ... Теперь только изменить что-либо сложно, невзирая на все усилия. ...

²² IP НБУВ. Ф. 191, оп. 1, спр. 551. Арк. 2. Владика Василий народився у с. Задове (нині Іваничівського р-ну Волинської обл.): ця територія у міжвоєнний період входила до складу Другої Речі Посполитої.

²³ Ця репліка являє собою реакцію на перерахування Ярошевським тих умов, що їх необхідно дотримуватися при переїзді до Польщі, а саме: «1) Нужно отказаться от всякой русификаторской политики [тут і далі підкреслено автором листа. — А. С.] и служить только православной церкви. 2) Наша церковь здесь широко-автономная, на основании данного ей «Положения», одобренного Святейшим Патриархом, Священным Синодом и Высшим Церковным советом 14/27 января сего года. Теперь, ввиду отсутствия Высшей законной церковной власти в Москве, наша церковь фактически автокефальна и может быть и канонически автокефальной, если Восточные патриархи, в том числе и русский, и Главы автокефальных церквей согласятся на автокефалию, о чём хлопочет польское правительство. 3) Ни в коем случае не вступать в связь с анархическими элементами Православной церкви в Польше, каковыми здесь являются русские эмигранты и находящиеся под их влиянием церковные правящие круги Вильно и Гродно, не желающие признавать даже дарованной Св. Патриархом автономии, руководствуясь, конечно, тем, что власть далёкая удобнее, чем близкая — на месте».

Отца архимандрита Тихона не отпускает в Варшаву его ближайшее начальство²⁴. Может быть, его назначат епископом в Америку.

Важко судити, наскільки Богдашевський щиро та повно описав мотиви своєї відмови. Пропозиція не стала для нього несподіванкою, адже згаданий у листі Георгія архимандрит Тихон (Лященко) листом від 20 червня 1922 р. уже в загальних рисах інформував його про варшавську ініціативу, повідомляючи:

Я надеюсь, что в следующем же году удастся организовать православный богословский факультет при Варшавском университете. Католический и протестантский уже имеются. Мы с митрополитом Георгием уже намечаем, кого из академических профессоров извлечь для этого из Совдепии²⁵.

Вірогідним видається припущення, що Богдашевський не пристав на пропозицію, оскільки усвідомлював, що у Польщі він *volens-nolens* стане учасником протистояння між прибічниками та противниками автокефалії, адже можливість очолити факультет зумовлювалася якраз необхідністю однозначно підтримати автокефалістів. Про запрошення єпископа Василя до Варшави, ймовірно, знало дуже обмежене коло осіб, бо в іншому випадку цей епізод знайшов би відображення у некролозі Богдашевського, що був написаний Василем Бідновим для щорічника Студіум «Elpis»²⁶. Саме по собі це запрошення видається значущим з перспективи поглиблення наших уявлень про задум Ярошевського — створити православний богословський факультет, контрольований церковною владою більше, аніж цього вдалося досягнути насправді²⁷. Окрім того, залучення київського ієрарха на роль ке-

²⁴ Мова про митрополита Євлогія (Георгієвського), керуючого західноєвропейськими парафіями РПЦ.

²⁵ ІР НБУВ. Ф. 191, оп. 1, спр. 873. Арк. 2.

²⁶ Bidnow W. *Preoświeszczennyj Episkop Wasilij Bohdaszewski (wspomnienie pośmertne)* // *Elpis*. 1933. R. VII, zeszyt 2. S.120–129.

²⁷ Згідно зі змінами до «Уставу духовних академій» 1911 р., вищі російські духовні навчальні заклади могли очолювати лише особи єпископського сану, а місцеві архиєреї мали широкі повноваження з контролю за діяльністю академій. Сподівання на те, що аналогічний вплив збережеться й на православному богословському факультеті Варшавського університету, виявилися марними. Посада куратора, яку 1925 р. обійняв митрополит Діонісій, дозволяла тільки до певної міри впливати на програмові засади діяльності осередку та відбір кадрів,

рівника факультету мало неабиякий символічний підтекст: адже біля стерна нового закладу ставав би ректор останньої з ще існуючих «старих» духовних академій (а КПБА в церковному середовищі сприймали як пристосовану до радянських реалій Київську Духовну академію²⁸).

Лише зі спогадів відомо й про інший план Ярошевського — запросити до Варшави відомого професора-богослова Миколу Глубоковського²⁹. Той у своїх мемуарах згадує:

В это тяжелое время крайнего изнеможения³⁰ блеснул спасительный луч из Варшавы, где православным митрополитом был Георгий Ярошевский, служивший со мной в 1910–1913 годах ректором Санкт-Петербургской академии и всегда расположенный ко мне. Он уверил меня, что устроит при первой возможности. В письме от 5 февраля 1923 года он пригласил меня для участия в Комиссии по автокефалии Польской Православной Церкви. Еще за месяц до

бо пропозиції куратора належало узгоджувати як на рівні університету, так і в Міністерстві ісповідань. Про дискусії з цього приводу між митрополитом, керівництвом університету та урядовцями Міністерства ширше див.: Papierzyńska-Turek M. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia (1918–1939)*. Warszawa, 1989. S. 290–291.

²⁸ Наприклад, ім'я Ярошевського, що був професорським стипендіатом Академії ще в 1897–1898 рр., протоієрей Олександр Глаголев уніс до «Синодика Київської Православної Богословської (Духовної) Академії за последние 25 лет (1898–1923 гг.)». Див. публікацію синодика: Титов Ф. *Императорская Киевская Духовная Академия. 1615–1915*. К., 2003. Приложение № 4. С. 557.

²⁹ Глубоковський Микола Никанорович (1863–1937) — російський богослов, випускник Московської Духовної академії (1889), професор Санкт-Петербурзької та почесний член Московської, Київської і Казанської Духовних академій, з 1921 р. емігрант. Деякий час викладав на богословському факультеті Белградського університету, а з липня 1923 р. став професором богословського факультету Софійського університету. Про цей період життя Глубоковського див.: Богданова Т. Н. Н. *Глубоковский: судьба церковного ученого (по архивным материалам) // Мир русской византистики*. Материалы архивов Санкт-Петербурга / Под ред. И. Медведева. СПб., 2004. С. 119–171; Її ж. *Деятельность профессора Н. Н. Глубоковского в беженстве*. Доклад на конференції: «Религиозная деятельность русской эмиграции» (Москва, 9–10 ноября 2005 г.) // <http://zagubezhje.narod.ru/texts/Bogdanova.htm>.

³⁰ У Сербії Глубоковський проживав у край тяжких побутових умовах. Згадки про це є в його тогочасних листах, зокрема до єпископа Василія (Богдашевського): ІР НБУВ. Ф. 191, оп. 1, спр. 584. Арк.1–1 зв. (лист від 30 листопада 1922 р.).

з цього он писав мені: «Без Вас я цю Комісію боюся прыняць — боюся не за сябе, а за Цэркву ў Польшу». І вот мітраполіт Георгій саабшыў мені далей: «По акончанні дэла аб автокефаліі Вы будзеце прыгласаны для арганізацыі Праваслаўнага богасловскага факультэта пры Варшавскім універсітэце. Дастаточнае змяшчэнне і прылічная кватэра Вам забяспечаны». Усе гэта прэкарна савапала са моімі скромнымі жэлааннямі. Я акончальна уложыў свае пожиткі. Усе было ліквідавана. Асталося лішчэ атрымаць візу, якая была мені ўжэ забяспечана. І вдрог — усе рухнула, засыпаў нас чорнай пылью. Дня за 3—4 да прэдапагаемага ад'езду прышло весты — праз газеты, а потым падтверджанае і Польшкім консульствам — аб заб'іцтве мітраполіта Георгія 8 фэвраля 1923 года. Прэступленне гэта было для мяне тэм ужаснее, што жэртвай яго быў мой пачытаемы друг і высокі павроўталь, а заб'іцель — мой же учынік архімандріт Смарагд³¹, як студэнт ачэнь спасобны, но вэсьма неуравнаважаны і крайне саманіцельны. Я быў прамы падаўлены гэтым кошмарам, но прадолжаў думаць, што ў моім вэпрасе рэч ідэць не аб ліцах, а аб дэле. Аднак на ўсе мае запрасы новыя цэрковныя ўлады абсалютна нічэго не адвэчалі³².

Спагады Глубоковскага сутэўва даповнюють скупу інфармацыю з пратоколів засідання Сіноду епіскапіў Праваслаўнай мітраполіі ў Польші від 31 січня 1923 р. Тоді было вяршэно, што трэба звэрнуцца да Міністэрства ісповідань з клопатаанням про створэння праваслаўнага богасловскага факультэту ў Варшавскаму універсітэці³³. Як бачымо, навіць за дэкілька днів да смерці мітраполіт Георгій актывна займаўся ціэю справай³⁴. Можна прыпускаты, што

³¹ Про заб'іцтва 8 лютага 1923 р. архімандрітам Смарагдом (Павлом Антонычыам Латышэнковым, 1885 — пільа 1935) мітраполіта Георгія ў яго рэзідэнцыі шыршэ дыв.: Стародуб А. *Праваслаўна Цэрква ў Польші на пачатку 1920-х рр. кріль прызму судовага прэцэсу над Павлом Латышэнкам (архімандрітам Смарагдом)* // Наукові запіскы. Збірнік праць моладых вчыніх та аспірантів. Т. 8, ч. 2. К., Хмельніцкый, 2002. С. 151—177.

³² Глубоковский Н. *Из ненапечатанного архива: Автобиографические воспоминания* // *Цэрковь и время*. М., 2003. № 2. С. 174 (<http://www.golubinski.ru/academia/glubokovski/vosp.htm>).

³³ АWMР. Sygn. II-2a; Papierzyńska-Turek М. *Między tradycją a rzeczywistością*. S. 289.

³⁴ Те, што ўсе це відбулося ў останні дні жытця Ярошэвскага, дезоріентуе окремих дослідніків. Так, за версією Андрія Портнова, «31 січня 1923 р. Сінод ухваліў ршэння, што мітраполіт Діонісій мае порушыці прэд урядом пытаньня

він був упевнений у достатньо швидкому залагодженні формальностей, бо попередньо заручився згодою уряду, адже в іншому випадку це питання не було би винесене на Синод.

Для митрополита Діонісія, враховуючи обставини, що склалися після загибелі попередника, питання про створення факультету деякий час було далеко не пріоритетним. Брак відповіді на листи Глибоковського опосередковано свідчить і про те, що Валединський за життя Георгія не був утаємничений в деталі цього проекту. Утім, він продовжив його реалізацію, хоч уже згідно з власними уявленнями про склад осіб, що мають навчати майбутніх богословів. Як можна виснувати з його пізнішої «кадрової політики», він не прагнув залучати до роботи наукових «світил»³⁵. Пріоритет надавався людям, чиє запрошення не потребувало ані серйозних зусиль, ані переговорів з владою — головним чином тим, хто вже мешкав у Польщі. Першими кандидатами на викладацькі посади, яких у липні 1923 р. було запропоновано на розгляд Міністерства ісповідань, стали Дем'ян Зінчук, священник Володимир Давидович та професор Іван Огієнко³⁶.

Разом з тим кадрова «програма-мінімум» не перекреслювала амбітнішого плану, ближчого до початкових задумів Ярошевського — залучити до викладання знаних богословів. Комісія зі створення факультету³⁷ розглядала чотирьох кандидатів на професорські посади: Миколу Арсеньева (на кафедрі догматики та апологетики)³⁸, Михайла Оксіюка (на кафедрі історії Церкви та

створення нового факультету у Варшавському університеті» (Портнов А. *Студіум православного богослов'я Варшавського університету*. С. 386).

³⁵ Таке враження про викладачів Студіум склалося, наприклад, в одного зі студентів набору 1926 р. — Антона (в чернецтві Афанасія) Мартоса, який у своїх спогадах писав: «Наукових світил серед них не було. Усіх їх набрали поспіхом, коли відкривався факультет» (Апанас (Мартос), архієпіскап. *На ніве Христовай*. Нью-Ёрк — Менск — Варшава, 2005. С. 36).

³⁶ Lenczewski M. *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim*. S.12.

³⁷ Організаційний комітет складався з шести професорів Варшавського університету (І. Кошембар-Лисковський, Е. Ярра, В. Пожезінський, В. Маковський, Ф. Чубальський та Р. Ніцше).

³⁸ Арсеньев Микола Сергійович (1888—1977) — російський філософ та богослов, випускник Московського університету (1910). У 1926—1938 рр. викладав на Студіум курси богослов'я Нового Завіту та порівняльного богослов'я.

патрології), Миколу Глибоковського (на кафедрі Нового Завіту), Сергія Булгакова (на кафедрі порівняльного богослов'я)³⁹. Їх усіх поименовано у листі комісії від 3 березня 1925 р. до Міністерства ісповідань⁴⁰.

Чи митрополит провадив відповідні переговори з Глибоковським, Булгаковим та Арсенєвим⁴¹, невідомо (найвірогідніше — ні). Натомість спробу отримати дозвіл на приїзд до Варшави професора КПБА Михайла Оксіюка⁴² він здійснив двічі, звертаючись 28 вересня 1923 та 18 березня 1924 р. до Міністерства іспо-

³⁹ Булгаков Сергій Миколайович (1871–1944) — російський філософ та богослов, випускник Московського університету (1894). У грудні 1922 р. його було вислано з СРСР; від травня 1923 р. викладав на Російському юридичному факультеті у Празі, а в травні 1925 р. переїхав до Парижа, де став професором Свято-Сергіївського богословського інституту. Див.: Бурега В. *Пражский период жизни протоиерея Сергия Булгакова // Российские ученые-гуманитарии в межвоенной Чехословакии*. Сб. статей. М., 2008. С. 249–256. Мені не вдалося встановити, хто ініціював запрошення Булгакова до Варшави. Утім, маловірогідно, аби він його прийняв, оскільки належав до тих російських емігрантських середовищ, де особливо негативно сприймали церковну політику митрополитів Георгія (Ярошевського) та Діонісія (Валединського). Свою роль мало би відіграти й те, що у Празі мешкав позбавлений єпископської кафедри та депортований 1922 р. з Польщі Сергій (Корольов), якого Патріарший екзарх для Західної Європи митрополит Євлогій (Георгієвський) призначив своїм вікарієм і настоятелем празького храму Св. Миколая.

⁴⁰ ААН МВРiОП. Sygn. 1074. К. 98.

⁴¹ Спогади Арсенєва (див.: Арсенєв Н. *Дары и встречи жизненного пути*. Франкфурт-на-Майне, 1974) не містять згадки про час та обставини, за яких він дав згоду працювати у Варшавському університеті. На думку дослідників, це сталося у березні 1925 р. за рекомендацією світських колег-філософів, а не внаслідок контактів з керівництвом митрополії. Див.: Лысков А. «Сей остальной из стаи славной...» (О жизни и творческом наследии Н. С. Арсеньева) // Балтийский архив: Русская культура в Прибалтике. Т. IX / Сост. и ред. П. Лавриненц. Вильнюс, 2005. С. 301–323.

⁴² Макарій (Оксіюк Михайло Федорович, 1884–1961) — богослов та церковний діяч, випускник КДА (1911), екстраординарний професор КДА (з 1917 р.), у 1920–1923 рр. — професор КПБА, з 1945 р. єпископ, а впродовж 1951–1961 рр. митрополит Польської автокефальної православної церкви, фактично безпосередній наступник митрополита Діонісія. Біографію та огляд наукових праць Оксіюка див.: Сидоров А. *Митрополит Макарий (Оксийук) и его церковно-научная деятельность // Митрополит Макарий (Оксийук). Эсхатология св. Григория Нисского*. М., 1999. С. III — XXIV.

відань⁴³. Очевидно, сподіватися на успіх дозволяло те, що Оксіюк був уродженцем с. Луковисько на Холмщині⁴⁴, а отже, міг претендувати на польське громадянство. Поза тим, Валединський особисто знав Оксіюка, чиє навчання у Холмській Духовній семінарії припало на період, коли її ректором був Діонісій⁴⁵.

* * *

Як бачимо, попри те, що робота Студіум православного богослов'я Варшавського університету розпочалася аж через два роки після смерті митрополита Георгія (Ярошевського), саме його можна вважати коли не «батьком-засновником» цього закладу, то принаймні головним ідейним натхненником проекту. Навряд чи новостворене Студіум, яке не мало статусу факультету, відповідало планам Ярошевського, однак про його первісну концепцію можна лише здогадуватися, бо детального проекту митрополит підготувати не встиг, бо на момент його смерті не існувало навіть формальної домовленості з урядом щодо підтримки ідеї відкриття богословського факультету у столичному університеті. Зокрема, перший лист у цій справі міністра ісповідань та народної освіти⁴⁶ Станіслава Гломбінського до ректора університету Яна Лукашевича, датований 22 червня 1923 р., містить тільки загальні міркування про потребу піднесення рівня богословської підготовки православного духовенства, оскільки уряд непокоїть ситуація, коли «майже п'ятимільйонне православне населення обслуговують клірики, котрі (за нечисленними винятками) не мають такої загальної та богословської освіти, яку має духовенство інших християнських конфесій»⁴⁷. Початкові пропозиції щодо статуту

⁴³ AAN MWRiOP. Sygn. 1111. K. 277.

⁴⁴ Там само. К. 278–279.

⁴⁵ Выпускники Холмской духовной семинарии 1876–1910, 1912, 1913 гг. // <http://www.petergen.com/bovkalov/duhov/holsem.html>.

⁴⁶ Варто зауважити, що 26 травня 1923 р. уряд Владислава Сікорського, з міністрами якого мав справу Ярошевський, пішов у відставку, а отже, новому митрополитові довелося починати переговори про створення факультету з новим міністром ісповідань – фактично «з чистого аркуша».

⁴⁷ AAN MWRiOP. Sygn. 1074. K. 1–2. У брошурі о. Миколая Ленчевського цей лист помилково датовано 23 березня 1923 р.: Lenczewski M. *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim*. S.11.

православного богословського факультету та переліку дисциплін, які мали тут викладатися, надіслав Валединський до міністерства в липні 1923 року⁴⁸.

Як впливає з процитованого вище уривка зі спогадів Миколи Глибоковського, митрополит Георгій відкладав остаточне узгодження формальностей та розробку навчальної програми факультету на час після проголошення автокефалії Православної церкви в Польщі. Показово, що для цієї роботи він запрошував саме професора Глибоковського – відомого автора проектів реформування вищої російської духовної школи⁴⁹. Утім, напрацювання та ідеї, обговорювані в ході дореволюційних дискусій щодо реформи духовної освіти⁵⁰, не надто надавалися на реалізацію в Другій Речі Посполитій⁵¹. Як мінімум, для цього треба було створити окремий навчальний заклад – аналог дореволюційних духовних академій. Навіть коли абстрагуватися від того, що православної митрополії елементарно бракувало коштів, нереалістичність такого проекту зумовлювалася легко передбачуваною незгодою польського уряду⁵². З другого боку, духовну академію можна було започаткувати

⁴⁸ AAN MWRiOP. Sygn.1074. K. 84.

⁴⁹ Пор.: Тарасова В. *Профессор Н. Н. Глибоковский и реформа высшей духовной школы в России* // Вестник МГУ. Серия 8 (История). 2001, № 4. С.15–23.

⁵⁰ Огляд проектів реформ див.: Тарасова В. *Высшая духовная школа в России в конце XIX – начале XX века: история императорских православных духовных академий*. М., 2005. С. 298–354; Сухова Н. *Высшая духовная школа: проблемы и реформы. Вторая половина XIX века*. М., 2006. С. 471–570; Петр (Еремеев), иеромонах. *Поместный Собор Русской Православной Церкви 1917–1918 годов и реформа богословского образования* // Журнал Московской патриархии. 2004, № 3. С. 68–71.

⁵¹ На думку Наталії Сухої, у професорів російських духовних академій, які виїхали на початку 1920-х в еміграцію, «несмотря на экстремальные условия, появилась возможность реализовать те идеи, которые были сформулированы и отчасти опробованы на последнем этапе деятельности богословских школ России» (Сухова Н. *Русские богословские школы за рубежом: сохранение традиции и поиск нового (1920–1940-е гг.)* // XVIII Ежегодная богословская конференция ПСТГУ: Материалы. Том I. М., 2008. С. 263–264). Однак питання, наскільки цю можливість вдавалося реалізувати, потребує окремого дослідження – з врахуванням специфіки кожного з навчальних закладів, де працювали згадані професори. Серед викладачів Варшавського Студіум колишніх викладачів духовних академій не було.

⁵² Про позицію влади щодо духовних семінарій та православного шкільництва див.: Papierzyńska-Turek M. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec*

на базі однієї з семінарій — у Вільні чи Кременці, але обидві містилися далеко від столиці, що не влаштовувало не тільки світську владу, а й самого митрополита.

У своїй церковній політиці, у тому числі й стосовно відкриття вищої богословської школи, Ярошевський намагався уникати конфронтації з владою. Разом з тим і він, і польський уряд розуміли, що незалежна церква потребуватиме самостійної підготовки кадрів. Створення православного богословського факультету у Варшавському університеті, таким чином, являло собою взаємовигідний компроміс. Для церкви знімалася проблема фінансування підготовки висококваліфікованих фахівців, причому не тільки, і навіть не стільки, у вузькоспеціальному богословському сенсі. Адже вихованці факультету мали би стати «кадровим резервом» для митрополита: вони в перспективі оновили би викладацький склад по семінаріях, з їхнього грона можна було б відбирати кандидатів на архиерейство тощо. Для властей же відкривалися широкі можливості контролю за настроями викладачів та студентів. Поза тим, нова генерація православних богословів, вихованих в університеті незалежної Польщі, вже не викликала би підозри у прихованій нелояльності до держави — на відміну від тих, хто здобув вищу духовну освіту у дореволюційних російських академіях. Як висловився у своїй промові на інавгураційних урочистостях Студіум один з членів його організаційного комітету, професор Варшавського університету Євгеніуш Ярра, православний богословський факультет мав стати «кузнею, з якої вийдуть освічені громадяни, які зможуть любити свою православну віру та свою Вітчизну — Польщу: згідно з Господньою заповіддю, віддавати Богу Бонове, а кесарю — кесаре»⁵³.

prawosławia (1918–1939). S. 280–288; Tofiluk J., ks. *Szkołnictwo prawosławne w okresie międzywojennym* // *Elpis*. R. VIII (XIX), zes. 13–14 (26–27). Białystok, 2006. S. 75–86.

⁵³ Lenczewski M. *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim*. S.17.